

TASAVVUFTA İLM-İ ZAHİR-İLM-İ BATIN ANLAYIŞI

Ferzende İDİZ*

ÖZET

Sûfiler, herkesçe bilinen ilm-i zahir yanında bir de ilm-i batından bahs ederler. Zahir ilim yanında bir de batın ilminin olup olamayacağı, dindeki yeri gibi konular hep tartışılmıştır. Bu yazıda ilm-i batının Kur'an, Hadis, Sahabe ve İslam âlimlerinin görüşlerine de yer vererek dindeki konumunu ele alacağız.

Anahtar Kelimeler: , İlim, Zahir, Batın.

ABSTRACT

Thought of Secret Science And Evident Science in Sufism

The one who belong to sufism mention about both the secret science and evident science which is known by everyone. It has also been discussed that if there could be evident science beside secret science and if it exists in religion or not. In this text, by discussing the thoughts of Holy Kur'an, Hadis, Sahabe and Islam Wises about secret science, We're going to deal with the importance of secret science in religion.

Key Words: Science, Evident, Secret.

İlm-i Zâhir- İlm-i Bâtin

İlim, bilmek manasına gelen Arapça bir kelimedir. Üzerinde çokça durulan bu kelimeyi sûfiler, ikiye ayırırlar. Birincisi kazanmakla elde edilen (zâhiri) ilim. Buna kesbî ilim de denir. İkincisi de, vehbî (batinî) ilimdir.¹

Mutasavvıflar, "ilm-i ledünnî (bâtinî)" sözüyle, kula vasıtasız verilen ilmi kastederler. Onlara göre bu ilim, Allah Teala'nın ilhamı ve kuluna bir öğretisidir. Nitekim Allah'u Teala Hızır (a.s.)'a, Musa (a.s.)'ı vasıta kılmaksızın bir ilim vermiştir. İlm-i ledünnî, kulluğun, emre uymanın, Allah'a karşı samimi ve doğru olup Ona tam bir şekilde boyun

* Mecidiye Anadolu Lisesi Müdür Yrd; Atatürk Üniv. İlahiyat Fak. Tasavvuf Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi

¹ Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, Ankara, 2004, 305

eğmenin ve Resulullah (s.a.v.)'in meşalesinde ilim elde etmede bütün gücü sarf etmenin meyvesidir..."² Böyle bir çaba sonucu kula Allah tarafından hibe edilen bir sırdır. İmam Gazalî'nin İhyâsı'nda : "Bazı âlimlerden bâtını ilmin ne olduğu soruldu. Cevap olarak buyurdular ki 'Cenab-ı Hakk'ın sırlarından bir sırdır. Cenab-ı Hakk o sırrını dostlarının kalbine atıyor. O sırta ne bir melek, ne de bir beşer muttali olabilir"³ şeklinde aktardığı sır, bu olsa gerek.

İlm-i bâtın denince şeriâtın dışında ona zıt bir ilim anlaşılmalıdır. Zira ilm-i bâtın, şeriâtın hakikatî, özûdür ve şeriât'a uymak sureti ile ancak elde edilebilen bir ilimdir. Nitekim bu konuda İmam-ı Şa'ranî şöyle der: "Şeriâtın ahkâmıyla halisane ibadet eden sûfî, zâhirî âlimlerin bilemeyecekleri öyle ilimlere vakıf olurlar ki tarifi mümkün değildir. O, Kur'an ve Sünnet'in zahirinden hüküm çıkarmaya muktedir olduğu gibi zâhir bilginlerin anlamayacağı manalara da aşına olur."⁴

Sûfîler, âyet ve hadislerin zâhirî hükümlerini kabul eder ve bu hükümler onlar için bağlayıcıdır. Ancak onlar, zâhir mananın altında yatan ve herkesçe bilinmeyen bir bâtın manadan da bahsederler. Şunu hemen belirtelim, sûfîlerin bahs ettikleri bâtını ilim ile sapık bir akım olarak bilinen Batınlık karıştırılmamalıdır. İlm-i bâtın, zikir, riyazet, mücadele, tevekkül, takva vs. sonucu Allah'ın kuluna ihsan ettiği ilimdir. Sûfîler, **واصبغ** **عليكم نعمه ظاهرة وباطنة** "... Allah size nimetlerini zahir ve bâtın olarak bol bol ihsan etti..."⁵ Âyetinde geçen "bâtın nimetler"den, bâtın ilmini anlamışlardır. Bunun içindir ki İbn-i Arabî, insan bilgisini akîl ve marifet olmak üzere ikiye ayırır. Ona göre bilginin kaynağı akıl, marifetin kaynağı ise nefis (ruh) dir. Marifet, Allah'a yakınlık kurmak sureti ile elde edilir ve akîl bilgiden daha değerlidir. Akîl bilgi, ihtimalli iken, marifet kesin bilgidir ve İlahî kaynaklıdır.⁶

Sûfîler, kehf süresinde anlatıldığı gibi, öğrenme ile elde edilen bilgiden ayrı olarak Allah tarafından insana lütfedilen ledünnî bir ilim de vardır ki bu ilim, Hızır (a.s.)'a da

² el-Cevziyye, İbn-i Kayyım, *Medaricu-s-Sâlikin*, Çev: Ali Ataç ve Arkadaşları, İnsan Yayınları, İstanbul, 1990, II, 370-371

³ İmam Gazalî, *İhyau Ulumi'd-Din*, Çev: Mehmed A. Müftüoğlu, Tuğra Neşriyat, İstanbul, III, 49

⁴ Ateş, Süleyman, *İşarî Tefsir Okulu*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1974, 21

⁵ Lokman, 31/20

⁶ Türer, Osman, *Tasavvuf Tarihine Giriş*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum, 1992, 198

verilmiştir ve işin iç yüzünü gösteren bu ilmi, gizli karakterinden dolayı ilk anda Hz. Musa da anlayamamıştır derler. İşte sûfiler, yaptıkları riyazet ve ibadetler sonunda böyle bir ilme ulaştıkları görüşündedirler.⁷ Sûfiler, bâtinî ilmi elde etmenin yolunu bu şekilde saymakla beraber bu ilmin, çalışmak sonunda mutlaka kişiye verileceği iddiasında da değildirler. Çünkü bu ilim kesbî, yani çalışarak elde edilen bir ilim değil; vehbî (Allah vergisi)'dir. "Marifet, kesbî değildir. Fakat şeriatla amelin, tarikatta sulûkün, hakikate ermenin neticesinde hasıl olan eltaf-ı ilahiye ve füyuzat-ı Rabbaniyedendir."⁸ İbn-i Haldun: "Nefisle mücadelenin ve halvete çekilerek ibadet ve zikirle meşgul olmanın bir sonucu olarak çok defa (gaybî âlemlere ulaşmaya engel ve maddi olan) duyguların perdeleri kalkar. Maddi olan bu perdelerin kalkmasıyla duygu sahibine, hiçbirini idrak edemeyeceği emr-i İlahî'den olan gaybî âlemlere ulaşarak o âlemlerin hallerini anlamak imkanı hasıl olur. Rûh o âlemdeki halleri anlar"⁹ der.

Özetlememiz gerekirse ilm-i bâtın, zâhirî ilimlerle (şeriat ilimleri) amel eden, riyazet vs. sonucu kalbi saflaşan ve maddi kirlilerden temizlenen kişinin, gönlüne doğan ve herkesçe bilinmeyen bir ilimdir.

İlm-i bâtın'ı böylece tanımladıktan sonra, ilm-i bâtın'ın şeriatteki yerini açıklamaya geçebiliriz.

İlm-i Bâtın'ın Şer'i Yönü: Bir hususun İslam'da yerinin olup olmadığını veya İslam'a uygunluğunu öğrenmek gerektiğinde bakılacak başlıca iki büyük kaynak vardır. Kur'an ve Sünnet. Biz de konuyu, Kur'an ve Sünnet ışığı altında ele alacak; sahabe ve İslam âlimlerinin konuyla ilgili görüşlerine de müracaat ederek işleyeceğiz.

a) Kur'an-ı Kerim'den Deliller: Allah'u Teâlâ Kur'an-ı Kerimde şöyle buyurmaktadır: **فَمَا لَهُمْ لَا يَقُولُونَ لِقَوْمِهِمْ إِنَّمَا كَانُوا عَلَىٰ حَقٍّ وَهُمْ لَا يَاقِلُونَ** "Bu kavme ne oluyor ki, neredeyse hiçbir sözü anlamıyorlar."¹⁰ Başka bir âyeti kerimede de şöyle buyurmaktadır. **أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ أَلَمْ يَكُنْ لَهُ آيَاتٌ أَنْ يَسْمَعُوا وَأَنْ يَسْقُوا وَاَنْ يَأْتُوا الصَّلَاةَ إِذِ احْتَمِلُوا وَكُلُوا وَشَرَبُوا لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ** "Hiç mi Kur'an'ı düşünmüyorlar? Eğer o, Allah tan başkasından gelmiş

⁷ Ateş, a.g.e., 19

⁸ Muhtar, Ahmet, (Mahir İZ'in Tasavvuf adlı eserinin baş tarafı), Kitapevi, İstanbul, 1990, 11

⁹ İbn-i Haldun, *Mukaddime*, Çev: Zakir Kadir Ugan, MEB. Yayınları, İstanbul., 1991, II, 545

¹⁰ Nisa, 4/78

olsaydı, onda birbirini tutmayan çok şey bulurlardı."¹¹ Bu iki âyette Allah'u Teâlâ müşrikleri kastederek "Onlar anlamıyorlar, düşünmüyorlar mı?" derken, müşriklerin Kur'an'ın zâhîrî manasını anlamadıklarını kastetmiyor. Zira müşrikler de arap idiler ve arapçayı çok iyi biliyorlardı. Dolayısıyla Arapça nâzil olan Kur'an-ı Kerim'i, Ebu Cehil de en az zâhîrî mana olarak Hz. Ömer ve Hz. Ebubekir kadar anlıyordu. Burada Allah'u Teâlâ, müşriklerin Kur'an'ın gerçek manasını, hakikatini, bâtınını anlamadıklarını dile getiriyor ki bu da bâtınî ilme işarettir.¹²

Yine Allah'u Teala Kur'an-ı Kerimde şöyle buyurmaktadır **واصبغ عليكم نعمة ظاهرة وباطنة** "...Allah size zâhir ve bâtın nimetlerini bolca ihsan etti."¹³ Bu âyette zâhir ve bâtın nimetlerden bahsediliyor. Bu nimetlerin içerisinde Kur'an da vardır, farz ilimler de. Nimetlerin en büyüğü Kur'an ve onun ışığı altındaki ilimlerdir.

Demek ki Kur'an'da, dolayısıyla ilimlerde insanlara zâhir ve bâtın nimetler (manalar) vardır. Yusuf (a.s.)'ın ta Mısır'dan kokusunu alan Yakup (a.s.), kendisini ayıplayanlara **قال ألم أقل لكم اني اعلم من الله ما لا تعلمون** "Yakup, 'Ben size Allah tarafından (bana verilen bir ilimle) sizin bilemeyeceğiniz şeyleri bilirim, demedim mi?' dedi."¹⁴ Bu âyet ve özellikle Hz. Hızır'ın, Hz. Musa (a.s.)'ya verileden ayrı gizli bir bilgiye sahip olduğunu gösteren Hızır'la Musa kıyası, Allah'ın bazı kullarına lütf ettiği manevî bir kavrayış ve ledünnî bir ilim olduğunu ispat eder.¹⁵

Muhammed süresinin 24. Ayetinde **افلا يتدبرون القرآن ام على قلوب اقفالها** "Kur'an'ı düşünmüyorlar mı ? yoksa kalplerinin üzerinde kilitlet mi var ?" deniliyor. Kilitlet, günahtan, dünya sevgisinden, ağır gaffetten, hırstan, övünmeye düşkün olmaktan ötürü kalplere çöken paslardır. Tevbe ile kalbin pası silinince gaybten kalbe nûrlar doğar. O kimse, kalbinden taşan hikmetleri söyler. Allah'ın Resulüne uyararak içini dışını temizleyip bildikleriyle amel edenleri, Cenab-ı Hakk bilmedikleri ilme muttali kılar ki bu da işaret (bâtın) ilmidir.¹⁶

¹¹ Nisa, 4/82

¹² Ateş, a.g.e., 27-28

¹³ Muhammed, 47/24

¹⁴ Yusuf, 12/96

¹⁵ Ateş, a.g.e., 27-28

¹⁶ Ateş, a.g.e., 27-28

Yukarıda belirttiğimiz gibi, mutasavvıflar, **وَعَلَّمَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا** "Biz ona (Hızır'a) katımızdan bir ilim (bâtınî) öğrettik"¹⁷ âyetine dayanarak zâhir ilminden başka bir de ledunnî ilim (bâtın) olduğunu kabul etmişlerdir. Onlara göre Hz. Musa'ya melek vasıtasıyla gönderilen veya herkese tebliğ etmek üzere verilen ilmi bilgiler, zâhirî ilim ve şeriat ilmi; Hz. Hızır'a doğrudan ve özel olarak verilen dini bilgiler ise ledunnî ilim, hakikat ilmi veya bâtın ilmidir.¹⁸ Yine **وَاتَّقُوا اللَّهَ وَيُعْظِمُوا اللَّهَ** "... Allah'tan korkun, Allah size öğretir."¹⁹ Ayetinde de Allah'ın emri ve yasaklarına riayet edip takvâ üzere hareket edenlere, Allah'ın doğrudan ilim bahşedeceğine işaret vardır. İnsanın kalbini aydınlatan ilhâm ve marifete şu âyeti kerime de delalet etmektedir. **وَأَذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا** "Bizim için mücâhede edenlere biz yolumuzu gösteririz."²⁰ ²¹

İlm-i bâtın'a işaret eden daha başka âyetler de vardır. Bunların birinde Allah'u Teâlâ şöyle buyurmaktadır: **وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا** "Kim de Allah'tan korkarsa ona (darlıktan) genişliğe bir çıkış yolu ihsan eder."²² Yani Cenab-ı Hakk, müşkülât ve şüphelerden çıkmak için ona bir yol ihsan eder, öğrenmeksizin ona bir ilim öğretir. Deneme olmaksızın kendisini tecrübe sahibi yapar. Yine Cenab-ı Hakk Enfâl süresinin 29. âyetinde şöyle buyurmuştur: **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ان تَقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا** "Ey müminler! eğer Allah'tan korkarsanız, O size hakk ile bâtili ayırt edecek bir anlayış verir." Bazı müfessirler bu anlayıştan gaye hakk ile bâtili ayırt edecek bir nûrdur demişlerdir. Kişi bu nur vasıtasıyla şüphelerinin içinden çıkar.²³

Ebu'l Ala Afîfî bu konuya şu ayeti delil getirir. **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ان تَقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا** "Ey iman edenler! takvâ sahibi olursanız O, size furkan verir."²⁴ Yani hakk ile bâtili temyiz eden bir nûr verir. **يُوتَى الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا** "Hikmeti dilediğine verir, hikmet verilen kimseye çok hayır verilmiştir."²⁵ "Hikmetin Allah'ın kitabını anlamak olduğu söylenmiştir."²⁶

17 Kehf, 18/20

18 Türer, a.g.e., 36-37

19 Bakara, 2/282

20 Ankebut, 29/69

21 Türer, a.g.e., 36/37

22 Talak, 65/2

23 İmam Gazali, a.g.e., III, 47

24 Enfal, 8/29

25 Bakara, 2/269

Buraya kadar verdiğimiz âyetlerden de anlaşıldığı gibi, Kur'an-ı Kerim'de geçen, "bâtin nimetler", "herkesin bilmediğini bilme (sizin bilmediklerinizi bilirim)", "katımızdan bir ilim (Ledünnî), "Allah'tan korkun O size öğretir", "Furkan (hakk ile bâtılı ayırt edici anlayış), "hikmet (Kur'an-ı anlama)" gibi ifadelerden, Kur'an-ı Kerim'in, her kes tarafından bilinen zâhirî ilimden başka, herkesçe bilinmeyen, ancak ehli tarafından bilinebilen ve takvâ ile elde edilen başka bir ilimden bahs ettiği anlaşılmaktadır. İşte sûfiler, buna bâtin ilmi demektedirler.

b) Hadis-i Şeriflerden Deliller

Peygamberimiz (s.a.v.) Harise (r.a.)'ye *"Her hakkın bir hakikatı vardır. Senin imanının hakikatı nedir." Diye sorduğunda şöyle cevap vermişti ?*: *"Ben nefsimi dünyadan men ettim. Geceleri uykusuz, gündüzleri susuz geçirdim. Sanki ben Rabbimin arşını açıkça görüyor gibiyim. Ehl-i Cennetin birbirlerini ziyaret edip durduklarını temaşa ediyor gibiyim. Cehennemliklerin bağrışıp birbirleri üstüne yıkıldıklarını seyrediyor gibiyim"* Peygamberimiz bu cevap karşısında şöyle buyurmuştu: *"Sen için farkına varmışsın. Anladığına iyi sarıl!"*²⁷ Bu hadis-i şerif, ilmi bâtına delalet etmekle beraber, bu ilmin elde edilmesi için gerekli şartları da, nefsi, dünyadan soyutlamak, az uyku, az yemek, az içme şeklinde beyan etmektedir. Nitekim bu uygulamalar daha sonraları birçok tarikatın temel esasları olmuştur.

Resulullah (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: *"Bildigiyle amel eden Allah bilmediğine vâris kılar."*²⁸ Burada bilmediği şey, herkesçe bilinmeyecek olan ilm-i bâtın'dır. Diğer bir rivayette ise: *"Allah için kırk gün ihlasla ibadet eden hiçbir kul yoktur ki, hikmet kaynakları kalbinden lisanına çıkmasın."*²⁹

²⁶ Afifi, Ebu'l Âlâ, *Tasavvuf*, Çev: Ekrem Demirli-Abdullah Kartal, İz Yayıncılık, İstanbul., 1996, 220

²⁷ Ebu Nuaym, *Hilyetü'l Evliya*, Mısır, 1933, X, 273; Suyutî, Celaluddin Abdurrahman, *ed-Dürü'l Mensur*, Beyrut, 1993, III, 163

²⁸ Aclunî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafa*, Beyrut, 1351 – 1352, II, 265 ; et-Tusî, Ebu Serrac, *el-Luma*, Çev: H.Kamil Yılmaz, Altınoluk Yayınları, İstanbul., 1996, 147

²⁹ Ed-Dineveri, *Uyunu'l Ahbar*, Kahire, 1973, II, 115; Aydınli, Abdullah, *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis*, Seha Neşriyat, İstanbul, 1986,89

Tabii ki bu hikmet kaynakları, ibâdet ve riyâzette saflaştırılmış kalbe Allah'u Teâlâ tarafından hibe edilmiş ilim olan, ilm-i bâtın olsa gerektir. Bu ilim sayesinde kul hikmetli sözler söyler ve dinleyenleri etkiler.

İlim-i bâtın'ın Allah'u Teâlâ tarafından muttaki kullara verileceği hususunda Buhari'de şu hadis geçmektedir: *"Kulum Bana, kendisine farz kıldığım şeylerden daha sevimli hiçbir şeyle yaklaşamaz. Kulum Bana nafilelerle yaklaşılmaya devam eder. Öyle ki onu severim. Onu sevdiğimde ise kendisiyle duyduğu kulağı, kendisiyle gördüğü gözü, kendisiyle tuttuğu eli, kendisiyle yürüdüğü ayağı olurum. Benden bir şey isterse muhakkak ona veririm. Bana sığmırsa onu korurum."*³⁰ Bu Kudsi hadiste de Resulullah (s.a.v.), bâtınî (vehbî) bir ilimin olduğunu ve Allah'u Teâlâ'nın bunu ibadet eden kullarına vereceğini beyan buyurmaktadır.

Bu konuyu teyit eden daha başka hadisler de mevcuttur. Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *لو تعلمون ما اعلم لضحكتم قليلا ولبكيتم كثيرا ولخرجتم الي فراش* "Eğer siz benim bildiklerimi bilseydiniz, az güler, çok ağlardınız, döşekte kararınız kalmaz, dağlara çıkardınız."³¹ Bu hadis-i şerif, peygamberin belli bir hutbesinde söylenmiştir. Serrac der ki: 'Hz. Peygamberin işaret ettiği bu ilim herkesin bileceği halk arasında mutearef ilimlerden olsaydı. 'Benim bildiğimi bilseydiniz' dediği zaman işitenler, 'senin bildiğini biliyoruz' derlerdi."³² Demek ki Resulullah (s.a.v.)'ın bahsettiği ilim herkesçe bilinmeyen özel bir ilimdi. Yine Hz. Peygamber başka bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyurmuşlardır: *"İlim ikidir, biri kalpte gizlidir ki, faydalı olam da budur."*³³ Buhari'de geçen şu hadis de inananlar içinde kendisine ilhâm olunan kimseler bulunduğunu bildirmektedir. *لقد كان فيمن قبلكم من بني إسرائيل رجال يكلمون من غير ان يكونوا انبياء فإن يك من امتي احد منهم فعمر* "Sizden önce israiloğulları arasında, peygamber olmadıkları halde kendileri ile konuşulan (ilhâm olunan) kimseler vardı. "Eğer Benim ümmetimde onlardan varsa Ömer'dir." Buhârî metnindeki diğer bir rivayette bu tür kimselere

³⁰ Buhari, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el- Camiü's-Sahih*, Leiden, 1862, Rikak, 38; AYDINLI, a.g.e., 66-67

³¹ Buhari, Kusuf, 2, Nikah, 107, Rikak 28; Müslüm, İbn Haccac Ebu'l- Hüseyin, *el- Camiü's-Sahih*, Kahire, 1955, Kusuf, I,

³² Ateş, a.g.e., 28-29

³³ Ebu Talip El Mekki, *Kütü'l Kulüb*, Mısır, 1966, I, 244-245

(muhaddesun) ünvanı vermiştir. Buna dayanarak İbn-i Abbas Hac süresinin 52. Ayetine (Muhaddes) kelimesini ilave ederek *وما أرسلنا من قبلك من رسول ولا نبي ولا* şeklinde okumuştur. Demek ki Muhaddes; peygamberliğin altında bir vahiy ve ilhâm mertebesidir. Ve bu yüksek paye Hz. Ömer'e tevcih edilmiştir."³⁴

Batîni manaya bizzat Hz. Peygamber (s.a.v.) şu hadis-i şeriflerde işaret buyurmuştur: *القرآن تحت العرش له ظهر وبطن يحاج العباد*. "³⁵ *"Kur'an'm bir zâhiri, bir bâtını, bir haddi ve bir matlaı vardır."* ³⁶ *"Kur'an arşın altındadır. Onun kulların hüccet yaptığı zâhiri ve bâtını vardır."* Başka bir hadis-i şerifte de şöyle buyurmaktadır. "Her ayetin bir zâhiri, bir bâtını vardır. Her harfin bir haddi ve her haddin bir matlaı vardır."³⁷ Bu hadisler, Kur'an'ın bir iç bir de dış manası (yani bir zâhir ve bir bâtın) olduğunu göstermektedir. İbnu'n-Nakib "Ayetin zâhiri; zahir ilim sahiplerine açılan manâlardır, bâtını da, Allah'ın hakikat erbabına açtığı gizli manalardır"³⁸ demektedir.

Sûfîlere göre, zâhir manaları, ilim tahsili yapanlarca bilinebilir. Bâtın manaları ise ancak Allah Teala tarafından kendisine bir anlayış verilenler anlayabilirler. Kur'an-ı Kerim tüm İslamî ilimlerin kaynağı olduğuna göre bu ilimlerin de zâhir ve bâtın manaları vardır demek pek yanlış olmasa gerek. Zâhir manaları, zâhir ilim tahsili yapan âlimler; bâtın manaları da bu zâhir ilimlerle hâlisane bir şekilde ibâdet eden kimseler anlar denebilir. İleride de görüleceği gibi, sahabe ve bazı âlimlerin uygulamaları da bunu destekler mahiyettedir.

c) Sahabe ve Bazı Âlimlerden Deliller

Bâtın ilmüne dair işaretler (deliller), sahabenin hayatında da mevcuttur. "Hz. Ali, yalnız Fatıha hakkında bildiklerini yazsa yetmiş deve yükü kitap olacağını" söylemiştir. Ebu Cuhayfe Hz. Ali'ye sormuş: "Yanınızda Kur'an'dan başka bir vahiy var mı?" "hayır" demiş. Hz. Ali "Ancak Allah bir kula kitabında anlayış verirse başka" Yine Hz. Ali'nin şöyle

³⁴ Ateş, a.g.e., 29-30

³⁵ Miras,Kâmil, *Tecrid-i Sarih Tercmesi*, İstanbul, 1947, I, 51

³⁶ Suyuti, *El-itikan*, Mısır,1318, II, 185

³⁷ Şatıbi, İbrahim b. Musa, *el-Muvaffakat*, Mısır, III, 282

³⁸ Ateş, a.g.e., 29-30

dediği rivayet edilir: "Bir kimse dünyadan yüz çevirirse Allah ona öğrenme olmadan öğretir. Hidayet olmadan hidayet eder, gözünü açar, onu kötülükten kurtarır."³⁹ Bu söz, Harise (r.a.)'nin Resulullah (s.a.v.)'a verdiği cevapta saydığı hususları teyit eder derecededir. Harise de: "Ben, dünyadan nefsimi men ettim... Arşı, cehennemlik ve cennetlikleri görür gibiyim." diyordu. Hz. Ali de dünyadan yüz çeviren kişiye, Allah'ü Teâlâ'nın kendisine verdiği (bâtın) ilimle, öğrenme olmadan bilebileceğini söylemektedir ki bu ilm-i bâtına güzel bir delildir.

Hz. Ömer (r.a.) vefat ettiği zaman İbn-i Mes'ud: "Zannedersem ilmin onda dokuzu gitti" demişti. "Aramızda sahabenin büyükleri varken sen böyle mi diyorsun." Diyenlere "Ben sizin anladığınız ilmi söylemiyorum" demişti.⁴⁰ Demek ki Hz. Ömer diğer sahabenin bilmediği özel (bâtın) bir ilme sahip idi. Nitekim daha önce de belirttiğimiz gibi, Resulullah (s.a.v.), bir hadislerinde kendisine ilhâm olunan insanlar olduğunu ve Hz. Ömer'in de bunlardan olduğunu beyan buyurmuşlardı. İbn-i Mes'ud'un sözü bu hadisle uyuşmakta ve herkesçe bilinebilecek zâhiri ilimden başka bir de bâtın ilmi olduğunu ortaya koymaktadır. Zaten" içimizde sahabe büyükleri olduğu halde böyle mi diyorsun?" diye itiraz edenlere İbn-i Mes'ud, "Ben sizin bildiğiniz (zâhir) ilmi kastetmiyorum. Yani bâtın ilmini kastetmiyorum" diyerek bâtın ilme işaret etmiştir.

Yine bu meyanda olmak üzere, İbn-i Mes'ud : "Eğer siz benim bildiklerimi bilseydiniz başıma toprak saçardınız."⁴¹ Ebu Hureyre de *حفظت عن رسول الله صلّى الله عليه وسلّم وعائنين أمّا أحدهما فبئثته وأمّا الآخر فلو بئثته قطع هذا البعوم* "Allah Resulü'nden iki kap (ilim) öğrendim. Birisini yaydım. Ötekine gelince onu yaysam bu boğaz kesilir"⁴² demişlerdir.

"Bu gün size dininizi tamamladım..."⁴³ Âyeti geldiği zaman, sahabe sevinirken Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in vefatının yaklaştığını sezerek ağlamış: "Bir şey kemale ulaştıktan sonra eksiklik başlar" demişti. İşte buradan da Hz. Ömer, âyetin dış manasından başka bir (bâtın) mana anlamış, âyette İslam'ın

³⁹ Ateş, a.g.e., 34-35

⁴⁰ Ateş, a.g.e., 35; *Hilyetü'l Evliya*; I, 311-312

⁴¹ Hilye; I, 131

⁴² Ateş, a.g.e., 35-36; Buhari, ilim, 42

⁴³ Maide, 5/3

tamamlanması dolayısıyla Hz. Peygamberin vefatına bir işaret sezmiş, Hz. Peygamber de onun sezgisini doğrulamıştı. Gerçekten de bu âyetin nüzûlünden seksen bir gün sonra Peygamberimiz vefat etmişti.

Abdulkadir Geylanî de şu kudsî hadisle bu konuya değinmektedir. Resulullah (s.a.v.) Aziz ve Celi! olan Allah'tan hikayeten şöyle buyururlar: *"Bana yakın olanlar kendilerine farz kıldıklarımı edadan daha faziletli bir ibadette yakın olmadılar. Kulum nâfile ibadetlerle de bana yakın olmaktan geri kalmaz. Öyle ki bu nâfileler sebebiyle Ben onu severim. Kendisini sevdiğim zaman ise onun kulağı, gözü, eli ve güç vericisi olurum. Artık benimle işitir, benimle görür ve benim verdiğim güç ile iş yapar."*⁴⁴ Buna göre o kişi, bütün fillerini Allah'ın göstermesi ile görür. Onunla kendi gücünden kendi kuvvetinden ve kendi benliğinden sıyrılır.⁴⁵

Bu konuda bir çok âlimin sözü olmakla beraber, İmam Gazalî'nin birkaç sözüne yer vererek konuyu kapatacağız. İmam Gazalî İhyâsı'nda şunları anlatır: "Şüphelerin izalesine, hakikatlerin keşfine, eşyanın olduğu gibi bilinmesine bu kaidenin lafızlarının zâhirinden, anlaşılın sırların idrakine gelince, onun anahtarı ancak mücâhededir."⁴⁶ İmam Gazalî bu ilme nâil olabilmenin sırnın mücâhede olduğunu tespit ettikten sonra sözlerine şöyle devam etmektedir: "Eğer desen ki "Senin bu konuşman, bu ilimlerin zâhir ve bâtınlarının olduğuna işarettir. Bir kısmı gözle görülecek derecede açıktır. Bir kısmı da gizlidir. Ancak mücâhede, riyâzet ve bıkmadan araştırma, saf fikir, matlubdan başka dünyanın bütün meşgalelerinden hâli bulunan sır ile açılıp vuzûha kavuşur. Bu iddia ilk bakışta şeriâte aykırı gibi görünür. Zira şeriâtın zâhiri ve bâtını, gizlisi ve açığı yoktur. Belki şeriâtta zâhir bâtın, gizli ve açık hepsi birdir. Buna cevabımız şudur: Bilmiş ol ki, bu ilimlerin, gizli ve açık diye ikiye taksim edilmesi hiçbir basiret sahibince inkar edilemeyen bir hakikattir. Bu hakikati, ancak çocukluk devresinde bir şeyler öğrenmiş ve malumatı donmuş, zirveye, âlim ve velilerin makamına erişmemiş âcizler inkar eder. Bu keyfiyet şer'i delillerden açıkça anlaşılmalıdır... Yüce Allah Kur'an'ında şöyle buyurur: **وَتَكَ** الأمثال نضربها للناس وما يعقلها إلا العالمون *"Hem bu misaller var ya! Biz onları*

⁴⁴ Buhari, Rikak, 38

⁴⁵ Abdulkadir Geylanî, *el-Fethur-r- Rabbani*, Çev: Yaman Arıkan, Uyanış Yayınları, İstanbul, 1985, 273-274,

⁴⁶ İmam Gazalî, a.g.e., I, 242

insanlar için beyan ediyoruz. Bunları ancak âlimler anlar. ⁴⁷ ... Resulullah (s.a. v), bir hadiste şöyle buyurmaktadır: مَا فَضَّلَكُمْ أَبُو بَكْرٍ بِكَثْرَتِ صِيَامٍ وَلَا صَلَاةٍ وَلَكِنْ بِسِرِّهِ وَقَرِّ فِي صَدْرِهِ "Ebubekir (r.a.) size üstün olmasını çok oruç veya çok namazla değil, göğsünde yerleşen bir sır ve hikmet sayesinde sağlamıştır." Allah Ebubekir'den razı olsun! Şek ve şüphe yoktur ki, hazretin üstünlüğüne vesile olan göğsündeki sır, dini kaidelerle ilgili konuların dışına çıkmayan bir hakikattir. Halbuki dini kaidelerden olan bir şey, zâhiri cephesiyle Ebubekir'den başka Müslümanlarda da görülmektedir..." ⁴⁸

İmam Gazalî İhyâs'ının ikinci cildinde şöyle demektedir: "Münkirler, gâfiller, dünya ziynetinde olan, serabın kıvrak dalgalarına aldanan kimseler ise, onlar ne görürler, ne de dinlerler. Çünkü onlar dinlemekten uzak yaratıcılarının âyetlerinde de mahcup ve gafildirler. يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ "Dünya hayatından bir dış görünüşü bilirler. Ahiretten ise habersizdirler." ⁴⁹ Kulaktan, zâhir kulağı kastetmiyorum. Çünkü benim bu sözümle kastedilenler, zâhir kulaktan mahrum değildirler. Kulaktan bâtin kulağı kastediyorum. Zira zâhir kulak ancak sesleri işitir. Sair hayvanlar da insanlarla bu özellikte ortaklırlar. Bâtin kulağına gelince, onunla, lisan konuşmasının ötesinde bulunan hâl konuşması idrak edilir. Bu; tıpkı kazık ile duvarın konuşmasını hikaye eden kimsenin sözüne benzer, şöyle ki:

Duvar kazığa : - Neden beni yardım ? diye soruyor.

Kazık : - Bu suali benden sorma ! beni döven arkamdaki taştan sor!

Göklerde ve yerde hiçbir zerre yoktur ki, Allah'ın vahdaniyetine dair onun birkaç çeşit şahitliği olmasın. O şahitlikler kendisi için tevhiddir ve şanını takdis etmekle birkaç çeşit şahitlikleri vardır. Onlar da onun için tesbihtir. Fakat bu zerrelere tesbihlerini (gâfiller) bir türlü anlayamazlar. Çünkü onlar zâhiri kulağın daracık sahasından, bâtinî kulağın engin sahasına bir türlü geçemediler. Kâl lisanının kekeçliğinden, hâl lisanının fesahatına geçemediler. Eğer her âciz kimse böyle bir seyre muktedir olsaydı, o zaman Süleyman (a.s.)'ın "Kuş mantığını anlaması kendisi için bir özellik olmazdı. Musa (a.s.)'ın harfler ve

⁴⁷ Ankebut, 29/43

⁴⁸ İmam Gazalî, a.g.e., I, 244

⁴⁹ Rum, 30/7

sesleri, benzerliğinden takdis edilmesi, farz olan Allah kelamını dinlemesi özelliğine sahip olmazdı..."⁵⁰

İmam Gazalî bu şekilde ilm-i bâtının var olduğunu ve bu ilmin ancak bazı özelliklere sahip kimselerce bilinebileceğini, onu anlamayıp inkar edenlerin ise gâfil olduklarını dile getirmektedir. Elbette ki bir şeyin var veya yok olduğunu, red veya kabul etmek için, o şey hakkında bilgi sahibi olmak; en azından bilgi için o yolda çalışmak gerekir. Kişinin; akli almadığı veya o konuda bilgi sahibi olmadığı için bilmediği; ancak gerçekte var olan bir şeyi inkara kalkışması abestir. Bilgisayarın özelliklerini, internet'in harika imkanlarını bilmeyen, bilmek için herhangi bir kursa gitmemiş ve bu konuda bilgi edinmemiş bir kimsenin, bilgisayarı ve internet ağını akli almıyor veya bu konuda yeterli bilgisi olmadığından anlamıyor diye inkar etmesi, nasıl ki çok yanlış ve bunu inkara kalkışanı da küçük düşürücü ise; aynı şekilde ilm-i bâtını elde etmek için herhangi bir çabaya girmemiş, bu yolda nefsini eğitmemiş ve ilm-i bâtını elde edecek seviyeye ulaşmamış kimselerin de ilm-i bâtını inkar etmeleri o derecede yanlış ve bu iddia sahibini küçük düşürücüdür. Gerçekten ilm-i zâhiri hakkıyla bilen ve bununla amel eden İmam-ı Şafî, Ahmed bin Hanbel v.s. bütün büyük âlimler, bu ilmi kabul etmiş ve kendileri de bu ilme sahip olmuşlardır.⁵¹ İlm-i bâtını inkar edenler; ilm-i zâhiri de anlayamamış ve bu sahada yeterli seviyeye ulaşmamış kimselerdir. Bu konuda katılıklarıyla tanınan İbn-i Teymiyye ve el Cevzî gibi âlimler dahi bu ilmi kabul etmişlerdir. Hatta el Cevzî, ilm-i bâtın'a sahip olduğuna inandığı İbn-i Teymiyye'den "Medaricu's-Sâlikin" adlı eserinde kerametler aktarmaktadır. O halde ilm-i zâhir gibi, ilm-i bâtın da vardır ve bunlar birbirlerinin zıddı değil; aksine birbirini tamamlayan ve takviye eden, bir şeyin içi ile dışı mesafesindeki iki ilimdirler denebilir..

İlm-i Bâtını Elde Etmenin Yolu

İlm-i bâtının tarifini verip, şer'i yönünü âyet, hadis ve sahabe sözleriyle ortaya koyduktan sonra, bu ilimin nasıl elde edildiğini inceleyelim.

⁵⁰ İmam Gazalî, a.g.e., II, 569 - 570

⁵¹ Erbilî, Muhammed Emin, *Tevvirul Kulûb*, Çev: Halil Güneç, Eser neşriyat, İstanbul., 1984, 511

Âlimlerin görüşlerine geçmeden önce, konunun daha iyi anlaşılması için rûh ve bedenle ilgili kısa bir açıklama yapmak, uygun olacaktır. Bilindiği gibi insan, rûh ve bedenden müteşekkil bir varlıktır. Beden çamurdan, balçıktan yaratıldığı için, aslı gibi, çirkin ve pis şeylere meyyaldır. Rûh ise Allah'dan olduğundan güzelliklere, iyiliklere meyyaldır. Aynı zamanda gerek rûh ve gerekse beden, hayatîyetlerini devam ettirmek için bir takım gıdalara muhtaçtırlar. Gördüğümüz bu bedenin yaşayabilmesi için, yemeğe, içmeye, havaya, vs. gıdalara ihtiyacı vardır. Eğer bu gıdaları almazsa beden ölmek suretiyle yok olur gider. Aynı şekilde rûh da Allah'u Teâlâ tarafından geldiği anki saflığını koruyabilmek için imana, ibâdete, namaza ve oruca muhtaçtır. Eğer bu gıdaları almazsa rûh, saflığını muhâfâza edemez. Ancak, insanoğlu rûh ve bedeninin muhtaç oldukları bu gıdaları verirken ölçülü davranmasını bilmelidir. Zira rûh ve beden birleşince aralarında bir mücadele başlar. Beden, kötü şeylere meyyal olduğundan, rûhu da hakimiyeti altına almak ister. Buna karşılık iyiliklere meyyal olan rûh da bedene hakim olmak ister. İşte bu mücadelede eğer insanoğlu, bedenine, muhtaç olduğu tüm gıdaları vermekle beraber, ruhun muhtaç olduğu iman, namaz ve sair ibadet gibi gıdaları vermezse, rûh saflığını kaybeder ve bedeninin hakimiyeti altına girer. Böylece kötü dediğimiz insan tipi ortaya çıkar. Yok, eğer insanoğlu bedeninin yaşayabileceği kadar bedene lazım olan gıdaları verir ve bunun yanında rûhunun gıdalarını fazlasıyla verirse bu sefer rûh daha da saflaşır, kalp parıldar ve bu kalbe, ilimler doğar. Böylece rûh, bedene hâkim olur ve iyi insan tipi ortaya çıkar. İşte biz, konuyu bu esas çerçevesinde âlimlerin görüşlerine de yer vererek ele alacağız.

İlim-i bâtını elde edebilmek için her ne kadar zâhiren yapılması gereken birtakım işler ve uyulması gereken birtakım edepler varsa da, bu ilim, çalışmalar sonunda elde edilmeyebilir de. Zira bu ilmi elde etmek çalışmaya değil, Allah vergisine bağlıdır. Allah bu ilmi dilediğine verir. Kul bu meyanda ancak zâhirî sebeplere sarılır. Zaten mutasavvıfın da ibâdet ve seyr- u sulûktan maksadı, sonuçta böyle bir ilme kavuşmak değil; Allah (c.c.)'ın nzasını kazanmaktır. Allah dilerse bu ilmi de verir. Bu esas bilinmekle beraber, bu ilmin elde edilmesi için kulun zâhiren yapması gereken hususlar da mutasavvıfıarca belirtilmiştir: "Âlim olan kimsenin ledünnî ilimlerin feyzine ehil olabilmesi ve nübüvvet penceresinin nûrlarından iktibas edebilmesi için, ilmine karışan nefis-i

emmarenin katkılarıyla heva ve hevesin bulanıklığından sakınması gerekir."⁵² "Zâhid ile sûfî, ibâdet ve riyâzete belli usuller dahilinde devam etmekle, sonunda herşeyin hakikati kendisine açılmış olur. Tasavvufta "Mukâşefe" denilen bu durum, felsefi doktrinde işrak ismini alır. Mukâşefe ehli, bu yolla melekûtun esrarına vakıf olur."⁵³ Kalp evvela kötü huylardan arınır ve temiz hale gelir. Sonra beşeri kuvvetlerin tesiri yok edilir ve kalp, Hakk'ın hizasına getirilirse, kalbin üzerindeki hicaplar kalkar ve ilahî nûr orada tecelli eder. Böylece arz ve semâvâtın melekûtu, ulvî ve sûfî varlığın sırları kalbe tecelli eder. Her nevi sanat ve ilmin manası, kalp için açık hale gelir. Bütün şek ve şüphe düğümleri çözülür, varlığın sırlarına ve kalplerin gizli hallerine vakıf olmak kabil olur. Şeriatte varid olan şüpheli hususların manaları anlaşılır.⁵⁴ İbni Ata der ki: "Kim nefisini, sünnetin edeplerine riayete mecbur ederse, Allah onun kalbini marifet nûruyla nûrlandırır. Habibullah (s.a.v.)'ın emirlerine, fiillerine, amellerine ve ahlâkına uymaktan daha şerefli bir makam yoktur."⁵⁵ Demek ki bu ilim, şeriat kuralları dahilinde dünyadan yüz çevirmek, ibadet ve mücadele ile elde edilir. Şeriat dışı veya şeriate aykırı bir yolla, İlahî sır gereği, bazı istisnalar hariç, ilerde de belirteceğimiz gibi, bu ilmi elde etmek mümkün değildir.

Tasavvuf geleneğine bağlı olanlar, akılı inkar etmemekle beraber, insanın başkasından, kitaplardan öğrendiği şeylerin gerçekte bilgi adını almaya layık olmadığını, zira gerçek ilmin doğrudan vasıtasız olarak ve sezgisel bir yaşantı hali ile Allah tarafından bu tecrübeyi his edene ihsân edildiğini savunarak, özel bir bilgi anlayışı geliştirmişlerdir. Çünkü sûfilere, akıl ve onun Hakk'ı işaret eden âyetleri görmesini kendi deyimleriyle, gerçek bilginin nedeni değil, vasıtası olarak görüyorlar. Gerçek bilgi veya marifetin nedeni Allah'ın dilemesindeki bağış ve sırf O'nun inâyetidir. Çünkü İlahî inâyet olmazsa akıl, âma olur. Ayrıca akıl zatı icabı ve esas itibarıyla kendisinin bile ne olduğunu bilmemektedir.⁵⁶ Tabi ki bu ilmin, doğrudan akılla bir ilgisi yoktur. Zevk ile ilgilidir. Sûfilere göre, akıl da bir bilgi vasıtasıdır. Ancak, ondan gelen bilgiler, ilhâmıla gelen bilgiler kadar saf ve net değildir.

⁵² Erbilî, a.g.e., 11

⁵³ Aydınlı, a.g.e., 92

⁵⁴ İbn-i Haldun, *eş-Şifau's- Sail*, Çev: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul, 1984, 150

⁵⁵ el Cevziyye, a.g.e., II, 365

⁵⁶ Sevim, Seyfullah, *İslâm Düşüncesinde Marifet ve İbn-i Arâî*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1997, 140

Konuyla ilgili olarak es-Sülemî şunları söylemektedir."... Hürriyet, yaratıkların boyun eğdiği, gönül verdiği, dünyaya ait hiçbir şeye bağlanmamak; yalnız (kainatın yaratıcısı olan) Mevlasına karşı halisane kullukla bezenmektir. Kul, bu noktaya ulaştınca, Umena (eminier) makamına erer. Orada sırlara muftali olur. Mukellem, muhaddes (kendisine ilham olunan) ve firaset sahibi olur. Eminliğinden dolayı bazı gayb bilgilerine vakıf olur. Müridlerin makamını, ariflerin hallerini görür kontrol eder. Bu nokta, velayet makamının son noktasıdır. Sonra kendisinde dualarının ve dileklerinin kabulüyle kerametler zuhur etmeye başlar. Çünkü yüce Allah, ancak olmasını taktir buyurduğu hususlarda onun dilini duaya ve istemeye açar. Eğer bir şeyin vasıtasıyla arzu ettiği kimseye ulaşmasını dilemişse, onun elini o şeye uzatır.⁵⁷

Biz, yegane bilgi yolunun, zevk ve riyazet olduğu iddiasında değiliz. Akıla da kalbe bilgi ulaştığı, ancak aklın beş duyu ile aldığı ve kalbe ilettiği bilginin, ibâdet, riyâzet yoluyla elde edilen, ve ilhâmî kalbe gelen bilgi kadar net ve saf olmadığı kanaatindeyiz. İmam Gazalî'nin İhyâsı'nda verdiği havuz örneği bunu çok güzel bir şekilde açıklamaktadır. Kalbi, havuza, ilmi suya, beş duyu organını havuza su veren nehirlerle, ilham ve keşfi havuzun derinlerinden çıkan saf suya benzeten İmam Gazalî, özetle şöyle demektedir: Bir havuz, içinde her türlü kiri barındıran nehir suları ile doldurula bildiği gibi; o havuzun içini kazıp suyun kaynağına varmak suretiyle, havuzun derinlerinden fışkıran temiz ve saf su ile de doldurulabilir. Dışarıdan havuza akan nehirler, türlü pislikleri içerisinde barındırdığı gibi, bazen de havuzun kaynağından fışkıran temiz suyun çıkmasına ve havuzu doldurmasına engel olurlar. Bu nedenle havuzun dipten fışkıran temiz su ile dolması için bazen nehirleri kapatmak gerekir. Böylece havuz temiz ve saf su ile dolmuş olur. İşte bu misaldeki havuzun su almak için iki kapısı (yolu) olduğu gibi, kalbin de , biri melekût âlemine, diğeri beş duyuya açılan iki kapısı vardır. Kalbe, beş duyu ile de, melekût âleminden de ilim gelir. Ancak nehir suları gibi, duyularla gelen bilgi karışık ve bulanıktır. Aynı zamanda melekût âleminden gelen bilgilere de engel olurlar. Bu nedenle melekût âleminden gelen saf bilgiyi almak için bazen beş duyuyu kapatmak, dünya ile ilgiyi kesmek gerekir. Böylece kalbe ilhâm yolu bilgiler doğar, diyen İmam Gazalî, şöyle devam etmektedir: Enbiya, evliyanın ilimleri ile ulemâ, hükemânın ilimleri

⁵⁷ es-Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, Çev: Süleyman Ateş, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1981, 19

arasındaki fark şudur: Enbiya ile evliyanın ilimleri kalbin dahilinden, melekût alemine açılan kapıdan geliyor; ulemâ ve hukemânın bilgisi ise beş duyuya açılan kapıdan, hislerin kapısından geliyor.⁵⁸ Demek ki kalbin Levh-i Mahfuz'dan yazılı bilgileri almasına mani olan bu dünya ve meşgaleleridir. Eğer insan dünyadan ve dünyanın meşgalelerinden hakkı ile yüz çevirebilirse o zaman bu engelin ortadan kalkmasıyla, Levh-i Mahfuz'daki bilgiler kalbe yansır.

Sürekli halvet ve zikirle uğraşan kişiye "*Delillerimizi ufuklarda ve kendi nefislerinde göstereceğiz.*"⁵⁹ Ayetinin işaret ettiği gibi, her türden işaretin anlamı açılmaya başlar. Açılma mutlak manada nûrun aydınlatmasıyla gerçekleşir. Bu sayede sūfî, gerçeği keşfeder. Hakiki müşâhedeye başlar.⁶⁰

İlm-i bâtin, içten içe derûnilik arz eden zevkî bir ilimdir. Bu ilmi tatmayan bilmez. Bundan dolayı mutasavvıflar *من لم يذق لم يعرف* "*Tatmayan bilmez*" demişlerdir. Biz bu ilmi, belli makamlara ulaşmış ve bu ilmi tatmış olan kimselerden öğreniyoruz. Bu hususta imam Gazalî "Bizim mükâşefe ilmindeki gayemiz perdenin kaldırılması ve bütün bu işlerin gözle görülecek şekilde şüphesiz olarak bilinmesidir. Bu da insanın yaratılışı gereği mümkün olan bir haldir. Şu şartla ki kalp aynası dünya pisliğinden ve kirinden arınmış olmalıdır. Âhret ilminden gayemiz bu aynanın pisliklerden temizlenmesini bildiren ilimdir. Bu kalp aynasını kaplayan kirler, Allah'ın zât ve sıfatlarını, iş ve hikmetlerini bilmeye engel olur. Bu aynanın temizlenmesi de, ancak şehvetlerden korunmak ve her yönü ile Hz. Peygambere uymakla mümkün olur. Ayna ne kadar temiz ve berrak olursa, gerçekleri o nisbetle yansıtır. Bu dereceye çıkmak, riyâzet yolunu öğrenip, öğretmekle mümkün olur"⁶¹ demektedir.

Bu ilimle ilgili olarak İbn-i Arabî şöyle der: "Bizim bilgimiz ne lafızlardan alınma, ne insanların ağızlarından ve ne de defter ve sayfalardan elde edilmedir. Aksine bizim bilgimiz, vecdîn kapladığı vücutdan da fânî olduğunda, kalbe doğan tecellilerden elde edilmiştir. Bu durumda anlamlar, biçime bölünüp ve bürünmeyle kalbde oluşurlar."⁶²

⁵⁸ İmam, Gazalî, a.g.e., III, 40-42

⁵⁹ Fussilet, 41/53

⁶⁰ Sevim, a.g.e., 148

⁶¹ İmam Gazalî, a.g.e., I, 57

⁶² Sevim, a.g.e., 150

Ebu Yezid el-Bistamî, "ilmin kimden ve nereden geliyor ?" diye soran bir fakihe, şöyle cevap vermiştir: "İlimim, Allah (Azze ve Celle)'nin vergisinden ve Resululâh (a.s.)'ın şu hadislerinden kaynaklanır. **"Bildiğiyle amel eden kimseyi, Allah bilmediğine vâris kılar.**"⁶³ İlim ikidir. Zâhir ilim; bu Allah'ın mahlukatına karşı hüccetidir. Bâtın ilim, işte o faydalı ilimdir. Senin ilmin ise ey şeyh! Öğretim yoluyla dilden dile nakledildi. Âmelden neş'et etmiyor. Benim ilimim Allah'dan, O'nun indindeki ilhâmlardandır."⁶⁴ Böylece el-Bistamî, bitini ilmin kaynağını dile getirmekle beraber, bunu elde etmenin de taatla mümkün olabileceğini ifade etmiş oluyor.

İbn-i Haldun şöyle der: "Rûh, zâhirî duygulardan sıyrılarak içe yönelirse, duyu organlarının his ve idraki zayıflar. Buna karşılık rûh, kuvvet kazanır, saltanatı artar ve yeni gelişmeler kaydeder. Zikir de buna yardımcı olur. Çünkü zikir, onun inkişaf etmesinde gıda gibidir. Bu suretle rûh daima gelişerek ilim mertebesinde şuhud mertebesine yükselir. His perdeleri tamamen ortadan kalkar ve nefsin zatı vücudu tamamlanır ki bu, idrakin ta kendisidir. Rûh bu mertebeye yükselince bir takım ilahî başlıklara, ledunî ilimlere ve gayb âlemine ait sırlara mazhar olur."⁶⁵

Hal böyleyken, her asırda bilgiye ulaşmayı duyumlarla sınırlayan, marifeti muhal sayan mütefekkirlerin bulunması hayatın cilvelerindedir. Sanki insan gerçekte his, tecrübeler, akfî ölçü ve bunlara bağlı bilgi vasıtalarının kuşattığı maddî şeylerden başka bir şey bilmezmiş gibi. Bu insanlar felsefeleri basit ve sade olduğu günlerde kendilerini "materyalistler" veya "realistler" olarak isimlendirmişlerdir. Günümüzde ise "mantıkçı pozitivistler" "pozitif felsefe" gibi bazı insanları büyüleyen muhtelif isimler almışlardır. Mantıkçı pozitivistler, ilmî metoddan başka geçerli bir ilmî metod kabul etmemektedirler. Bunun için metafizik, ahlâk ve din felsefesine inanmazlar. Düşünürler arasında her devirde sadece akli esas alan insanların olması da bir başka cilvedir. Bunlar da mahsus veya makûl, maddî veya rûhî, öz veya cevher, her şeyin bilgisine aklın ulaşabileceğini iddia ederler. İbn-i Haldun'un da dediği gibi, sınırlı alanı dahilinde akıl, güvenilir bir ölçüdür. Fakat ûlûhiyyet, psikoloji ve âhîret meselelerinde aklın kesin bir faydası yoktur. Aksi halde, sahibinin dağları tartmaya çalışacağı bir sarraf terazisi olurdu. Eğer sûfilere

⁶³ Acluni, a.g.e. Beyrut, 1351-1352, II, 265 (2542. hadis)

⁶⁴ Aydınlı, a.g.e., 90-91

⁶⁵ Türer, a.g.e., 20

İtiraz edenler, psişik tecrübelerindeki marifete baksalardı bunun bir kısmının akli veya hissi diye tanımlanamayacak mahiyette olduğunu görürlerdi. Psişik tecrübelerin büyük kısmı, özel bir bilginin elde edildiği sûfi tecrübeler gibi zevk, müşâhede veya vicdanî tecrübelerdir.⁶⁶

Sûfilere göre hakkı sadece akıl sahibi varlık tanıyabilir. Çünkü akıl, insanın tanınması gerekeni tanıdığı bir vasıta. Ama yine de o tek başına Allah'ı kemal anlamıyla tam olarak bilemez. Akıl için Allah'ı, Allah'la tanımaktan başka çare yoktur. Onlara göre, Allah'a delil yine sadece Allah'tır. Bu hususta akıl da delile muhtaçtır. Çünkü akıl hadis ve mahluktur. Öyle ise akıl, sadece kendisi gibi yaratılmışa delil olabilir.⁶⁷ İşte bu yüzdendir ki, mutasavvıflar tahsil ile elde edilen bilgilerden ziyade, ilhâm ile gelen bilgileri tercih ederler. Onlara göre yol, nefisle mücadele etmek, kötü sıfatlardan kurtulmak, bütün masiva ve dünya bağlarını kesmek ve Allah'u Teâlâ'ya tam bir yönelişle yönelmekten ibarettir. Bunun sonucu olarak Onun rahmeti kalbe saçılır. Nûr orada parlar, göğüs genişler, melekûtun sırları kula aşikar olur. Daha önce onu körletmiş olan perde, ilahî rahmetle kalbin önünden kalkar ve ilahî hakikatler onda parlamaya başlar. Mü'minin yapabileceği bütün iş, nefisini arıtmak, kendini hazırlamak ve dikkatini toplayarak ilahî rahmetin kendisine açacağı lütufları beklemektir.⁶⁸

Özetlemek gerekirse ilm-i bâtın, kişinin Levh-i Mahfuz'da yazılı bilgileri almasına engel olan ve perde oluşturan kalbin yüzeyini kirleten dünya sevgisi, mal mülk aşkı, dedikodu, haset gibi kirlilerden kalbi arındırması, iman, ibadetle kalbi parlatması ve Allah'u Teâlâ'nın dilemesiyle elde edilen bir ilimdir.

İlm-i Bâtın'ın Kesbî veya Vehbî Oluşu

Bu ilim çalışmakla, ibadetle mutlak surette elde edilebilir mi? yoksa ibadetlerle beraber, Allah'ın bir hibesi midir?

Elbette ki bütün işlerimizde olduğu gibi kul olarak bize düşen sebeplere sarılmaktır. Zira Allah'u Teâlâ'nın kainattaki sünneti (Sünnetullah), budur. Sebeplere sarıldıktan sonra, iş Allah'a havale edilir. Dilerse olur, dilemezse olmaz. Sebeplere

⁶⁶ Afifi, a.g.e., 215

⁶⁷ Sevim, a.g.e., 137

⁶⁸ Yılmaz, H. Kamil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1997, 300

sarıldıktan sonra, kulun yapabilecekleri bitmiş, iş Allah'ın dilemesine kalmıştır. Bu husus, ilim için de böyledir. *فمن يريد الله أن يهديه يشرح صدره للإسلام* "Allah bir kimseyi hidayete erdirmek isterse kalbini İslam için açar." ⁶⁹ Âyeti de marifet ilmüne nail olmanın kulun kesbine değil, Allah'ın istemesine ve lütfetmesine bağlı olduğunu göstermektedir. Ledunnî ilme nâil olmanın temel şartı, Allah'ın gösterdiği yoldan yürüyerek "takvâ" üzere bulunmaktır. Bununla beraber ilim, kulun kesbi değil; Allah'ın hibe etmesi sonucu elde edilmektedir.⁷⁰

Sülemî bu hususta şöyle der: "Zâhirî ilim şeriat ilimi, bâtınî ilim ise hakikat ilmidir. Birincisi çalışma ile elde edilir (kesbîdir), ikincisi ise Allah'ın lütfuna bağlıdır (vehbîdir). Batın ilmi çalışmakla elde edilemeyeceği gibi çalışmadan da kazanılmaz. Bu ilmin husulu için kulun cehti ile Allah'ın vehbînin birleşmesi gerekir. Ahval ilmi olan bâtınî ilim, âdâb ilmi olan zâhirî ilmin icaplarının yerine getirilmesinden sonra Hakk'ın lütfetmesi ile elde edilir. Rivayet ilmini öğrenip, onunla sünnete uygun amel eden kimseyi Allah, dirayet ilmüne varis kılar. *"Bildiği ile amel edene, Allah bilmediklerini öğretir."* Hadisi buna işaret etmektedir.⁷¹

Gazalî bu konuda şunları söyler: "Akla gelince, o hayal ve vehim perdelerinden sıyrıldığı zaman yanılmaz, hata etmez, eşyayı olduğu gibi kusursuzca görür. Ancak hayal ve vehim perdelerinden sıyrılması da güçtür. Onun hayal ve vehim perdelerinden kurtuluşu, ancak ölümden sonra tamamlanır. İşte o zaman perde kalkar, sırlar açılır. Herkes, hayatta iken işlediği hayır veya şer, her şeyi karşısında hazır bulur. Büyük, küçük işlediği her şeyin unutulmadan yazıldığı kitabı ile karşılaşır. O anda kendisine denir ki *فكشفتنا عنك غطائك فبصرك اليوم حديد* "Senden perdeni kaldırdık, bu gün artık gözün keskindir."⁷² Kalpten hayal ve vehim perdelerinin kalkması ölüm ile olduğu gibi, bazen ölmeden de kalkar. Yani kalp penceresi uyumadan ve ölmeden de melekût âlemine açılır. Bu kulun ihtiyarı ile değil, Cenab-ı Hakk'ın lütfu ile olur. Kalpten hayal ve vehim perdesi kalktığı zaman kalbe ilmin nûrları dolar ve kalp onunla aydınlanır. Kalpten perdenin kalkması, kişinin kalbinde ilim nûrlarının parlaması için, o kimsenin riyâzet

⁶⁹ En'am, 6/125

⁷⁰ Türer, a.g.e., 37-38

⁷¹ Türer, a.g.e., 199

⁷² Kaf, 50/22

yapması, kalbini, gazab, şehvet ve fena huyların elinden kurtarması, kısaca dış dünyaya köle olmaması ve onu kullanmaması lazımdır. Ayrıca o, duyu organlarını kullanmaksızın sadece kalbi ile devamlı Allah'ı zikir ederek melekût âlemi ile münasebete geçer. Bu durum öyle devam eder ki, bütün bu âlemden ve kendinden haberi olmaz. Böyle olunca uyanık da olsa o pencere açılır; diğerinin rüyada gördüklerini o uyanıkken görür".⁷³

Demek ki kalpten perdenin kalkması ve kalbe bilgilerin doğması için kulun riyâzet, ibâdet ve mücâhedeye sarılması gerekecektir. Kul bunları yaptıktan sonra, Allah dilerse kulun kalbine bilgiyi yansıtır ve hibe eder.

Bu ilmin dayanağı, kendi varlığıdır. Yani, nasıl diğer ilimleri öğrenme yolu isnada bağlı ise, bu ilmi elde etmenin yolu da Allah'a bağlıdır. Yoksa diğer ilimler gibi çalışmakla olmaz.⁷⁴

O halde bu ilim zâhir ilimler gibi sırf çalışmayla elde edilen bir ilim değil, çalışmakla beraber Sülemî'nin de belirttiği gibi, Allah'ın vehbînin olmasına bağlıdır. Yani kul riyâzet, ibadet vs. hususlarda çalışır, Allah da bu kuluna hibe ederse hasıl olur. Allah'ın hibesi olmazsa kul ne kadar çalışırsa çalışsın bu ilmi elde edemez. Kısaca ilm-i bâtın, vehbî olup kesbî değildir.

İlm-i Zâhir- İlm-i Bâtın Münasebeti

Güvenilir kaynaklara baktığımız zaman zâhir ile bâtın ilimlerinin aynı kaynaktan gelme iki ilim olduklarını ve kaynak bakımından farklı olmadıklarını görmekteyiz. Zaten zâhir ilim denilen ilim, bâtın ilimlere açılan bir kapı mesabesindedir. Bâtın ilme giden yol, zâhir ilimden geçer. Bu bakımdan zâhir ile bâtın, birbirlerini tamamlayan iki ilim, aynı kaynaktan çıkan iki daldır diyebiliriz.

Resululâh (s.a.v) **العِلْمُ عِلْمَانِ فَعِلْمٌ بَاطِنٌ فِي الْقَلْبِ فَذَلِكَ هُوَ الْعِلْمُ النَّافِعُ** "İlm iki kısımdır. Bir bâtın ilim vardır ki kalpte saklıdır işte en menfaat veren ilim odur.

⁷⁵ Buyurarak zâhir ilmin yanında bir de bâtın ilmin varlığına işaret etmektedir. Bu hususta Sülemî şöyle der: "Zâhirî ilim ve bâtın ilim, bedenle rûh gibidir; birbirini

⁷³ Ayhan, Mehmet, *Gazalî'de Bilgi Sistemi ve Şüpheler*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1997, 77

⁷⁴ el-Cevziyye, a.g.e., II, 372

⁷⁵ Tirmizi ve İbn-i Abdulber; Gazalî, a.g.e., III, 49

tamamlar." Sülemî'ye göre, şeriatın takip etmediği hakikat küfürdür. Zahir dayandırmayan batin, batıl olduğu gibi; batin dayandırmayan zahir de batıldır.⁷⁶

Şeriat, rivayet ve dirayeti kapsayan bir ilmin adıdır. Rivayeti ve dirayeti bir arada düşündüğümüzde karşımıza zahir ve batin amellerine çağırın bir şeriat ilmi çıkar. Bu manada ilimde zahir ile batinı birbirinden soyutlamak caiz olmaz. Çünkü kalpte olan ve lisanla açığa vurulmayan ilim batin ilmidir. İlim lisan ile anlatıldığında zahir olur. Bu yüzden diyoruz ki ilim zahir ve batin özelliklerini taşıyan; kulu zahir ve batin amellerine çağırın şeriat ilmidir. Zahirî ameller, organlara müteallik, taharet, namaz, zekat, oruç, hac, ... had ve cezaların, boşanma ve benzeri ahkam konularıdır. Çünkü bunların hepsi dış organlarımızla yaptığımız ve gözle görülen işlerdir. Batinî ameller, tasdik, iman, yakın, ihlas, heybet gibi kalbin amelleri manevi hal ve makamlardır.⁷⁷

Zahir ilminden maksat şeriatın emirleri ise; batinından maksat da dinin hikmetidir. Daha açık deyimle, zahirden maksat şeriat emirlerinin yerine getirilmesi ise; batinından maksat da kişinin o itikat ve ahlakın ruhunu özünü anlayarak onu nefsinde ve hareketlerinde hakim kılmasıdır. Şüphesiz böyle bir anlayış içerisindeki zahir ve batin farkı doğrudur, ama böyle bir ayırma rağmen ikisinin kaynağı da birdir. Yani ikisinin de çıkış yeri Allah'ın kitabı Kur'an ve peygamberin sünnetidir.⁷⁸

Bunun böyle olduğunu İbn-i Haldun derinlere inerek şöyle anlatıyor: "Süffiler kendi aralarında yeni olan anlam ve kavramlarla karşılaşırken kendilerine mahsus terimler vaz etmişlerdir. Bunun bir sonucu olarak, şeriat ehlinde olan diğer sınıflarda bulunmayan başka bir ilim husule gelmiş ve bu suretle şeriat ilmi ikiye ayrılmıştır ki, biri, fakih ve fetva ehline mahsus olan fıkhî ilmi olup, bu ilim bütün Müslümanlar için bilinmesi zarurî olan ibadetler, âdetler ve muâmeleler gibi genel hükümleri içine alır. Şeriat ilminin diğer kısmı ise tasavvuf ehline mahsus olan nefisle çekişme ve bu çekişmelerde nefsi sorumlu tutma yolunu gösteren ve mücâhedelerin sonuçlarında husule gelen vect, halet ve keyfiyetlerden bahis ve bu meslek mensupları arasında kullanılan kaide hedef ve

⁷⁶ Türer, a.g.e., 199

⁷⁷ Serrac, a.g.e., 23

⁷⁸ Mevdudi, *Meseleler ve Çözümler*, Çev: Yusuf Karaca, Risale Yayınları, İstanbul, 1990, 208-209

terimleri açıklayan ilimlerdir.⁷⁹ Yani ilm-i zâhir ve ilm-i bâtın şeriat denen kökün birbirine paralel ve aynı olan iki dalı gibidirler.

İbn-i Arabî, fuhuhâtın 68. babında teharetin esrarından bahsederken şöyle diyor: "Allah, zâhiri batından, bâtını zahirden ayırmamıştır. Şer'i hükümleri yalnız bir tarafından alıp, onların bâtını hükümlerinden gaflet etmeyenler ancak Allah adamlarıdır. Şeriatın zâhir hükümlerini terk edip sırf bâtını kabul eden batıniler sapmış ve sapıtılmışlardır. Keza sırf basit ve eksik bir anlayışla hükümlerin yalnız zâhirini anlayanlar da sapmışlardır. Ama yine de bunlar ötekilerinden üstündürler mutluluktan yoksun olmazlar. Tam mutluluğa erenler ancak şunlardır ki, zâhir ve bâtını cem ederler. Bunlar Allah'ı ve onun emirlerini bilen âlimlerdir."⁸⁰

Bu hususta devamlı İbn-i Arabî'ye çatan ve hatta onu bazı fikirlerinden dolayı tekfir eden İbn-i Teymiyye, İbn-i Arabî'ye paralel düşen şu fikirleri beyan etmektedir: "Hz. Muhammed, zâhirî bir ilimle gönderilmiştir. Bâtını ilimle gönderilmemiştir" diyenler de bazı şeylere inanıp bazı şeylere inanmayan ve bu sebeple de kâfir sayılan topluluklara benzerler. Elbette ki onlardan daha şedid bir kâfir sayılırlar. Zira kalbî imanın, iç terbiyenin ve hâlin ilmi olan bâtını ilim bütün ilimlerin sırrını bilmek manasına da gelmektedir. Demek ki bâtın ilmimi bilen aynı zamanda zâhir ilmi olan şeriatı da bilecektir. Elbette ki bâtın ilmimine vukûfu olan bir kimse sadece zâhirî amellere dair bilgiyi taşıyandan derece bakımından üstündür.⁸¹

İmam Rabbânî : "... Her şey bana tek tek gösterildi. Sonra üst makama çıkarıldım. Asla bir şek ve şüphe kalmadı. Keşiflerin tümü şeriata mutabık olarak geldi. Şeriatın zâhirine kıl kadar aykırı bir durum yoktur."⁸² der.

Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri, zâhirî ilim ile bâtını ilmi şöyle mukayese etmektedir: "İlim öğrenmekle olur, hikmetse bir nevi ilhâmla olur. İlim dilden dile gelir, hikmet gaybten kalbe gelir. Zâhir ilmi dilden çıkar ancak işiten kulaklara girer; bâtın ilmi ise gönlün derinliklerinden çıkar, nefsi tesiri altına alıp kalp dairesi içine akar. Zâhir ilmi

⁷⁹ İbn-i Haldun, *Mukaddime*, II, 544

⁸⁰ Ateş, a.g.e., 181

⁸¹ İbn-i Teymiyye, *Allah'ın Velileri ile Şeytanın Velileri Arasındaki Fark*, Çev: İ.E.Dal, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1995,92

⁸² İmam Rabbani, a.g.e., I, 71

bir dil hadisesidir. Dil ise bu maddî âlemin kıymetlerindedir. Bâtın ilmi bir gönül hadisesidir. Gönül âlemi ise; ruhlar, melekler alemindedir. Zâhir ilmi halk içinde meşhurdur, kitaplarda yazılmış ve yayılmıştır. Bâtın ilmi ise yalnız Allah için olup kalplerde gizlidir; halka açıklanması mahzurludur.⁸³ İbrahim Hakkı Hazretlerinin bu mukayesesini ilk anda sanki bu iki ilim ayrı ayrı ve bir birisiyle ilgisi yokmuş gibi görünebilir. Ancak bu ayırım sadece birbirini tamamlayan aynı kaynaktan çıkan iki ilmin birbirlerinden ayrılan farkları ve temel özellikleri olarak anlaşılmalıdır. Nitekim İmam Gazalî şöyle demektedir : "Hakikat şerîata muhalifür veya bâtın zâhire aykırıdır diyen bir kimse, imandan daha fazla küfre yakındır. İnsanoğlu eşyayı evvela mücmel bir tarzda idrak eder. Daha sonra inceleme zevki ile ayrıntılarına erişir ve o şey insanın ayrılmaz bir hali ve durumu olur. İnsanoğlunun bu iki ilim ve anlayışı farklıdır. Birincisi kabuk ve posa gibidir. İkincisi ise öz... Birincisi zâhir, ikincisi bâtın gibidir. Bunu bir misalle açıklayalım: Karanlıkta veya uzakta insanın gözünde bir şahıs belirir ve o belirme sebebi ile malumatı olur. Fakat yakın olan ve karanlığın kalkmasından sonra o şahsı gördüğü zaman iki görüşün arasındaki farkı idrak eder. Son görüşü birinci görüşüne zıt değil, belki onun kemale ermiş şeklidir. İlim iman ve tasdik de böyledir. İşte böylece din ilimlerinde de insanoğluna zevk veren bir kısım vardır. O kısım gittikçe tekâmül eder. Daha evvelki halinden tahkiksiz elde edilen bâtın gibi olur. Daha sonra sıraları beşe ayıran imam Gazalî dört kısmı anlattıktan sonra şöyle devam eder: "Bu dört kısımda halkın anlayışı farklılık belirtir. Halbuki bütün bu kısımlarda zâhire zıt düşecek bir bâtın da mevcut değildir. Belki bu kısımlardaki bâtın zâhirin tamamlanması gibi zâhiri kemale erdirir."⁸⁴

İlm-i zâhir ile ilm-i bâtın arasındaki münasebeti maddeler halinde şu şekilde ifade etmek mümkündür:

1-) İlm-i zâhir ile ilm-i bâtın temelde Kur'an ve Sünnete dayanan, bu iki kaynaktan zuhûr eden, kökü bir olan iki dal gibidir.

2-) İlm-i zâhir ile ilm-i bâtın birbirine zıt olmayıp, biri (ilm-i bâtın) diğzerinin (ilm-i zâhir) kemale ermiş şeklidir.

⁸³ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetname*, Kutsal Kitap Kirtasiye, İstanbul, 492 - 493

⁸⁴ İmam Gazalî, a.g.e., I, 245 - 250

3-) Bâtınsız zâhir, zâhirsiz bâtının olması düşünülmemelidir. İki birlikte ve bir şeyin içi ile dışı gibi anlaşılmalıdır.

4-) Zâhire aykırı düşen bir ilm-i bâtın batıl olur ve kabul edilemez. Böyle bir iddia, sapıtmış olan bâtınların iddiası olabilir, Müslümanın değil.

5-) İlm-i zâhir, ilm-i bâtına açılan kapı ve onun girişi mahiyetindedir. İlm-i bâtın ise ilm-i zâhir'in kemale ermiş şekli ve semeresidir.

6-) İlm-i bâtına nâil olan kimse, zâhirî ilimleri daha iyi anlar. Ancak ilm-i zâhirde kalan, ilm-i bâtını bilemez.

7-) İlm-i zâhir kesbî iken, ilm-i bâtın başlangıç itibarı ile kesbî olmakta beraber sonuç itibarı ile vehbîdir.

8-) Bâtınî yönü olmayan zâhir ilmi, içi boş kabuk mesabesindedir.

9-) İlm-i bâtını elde edememiş, ancak zâhirî ilimler sınırında kalmış olan kimse hakikatte var olan ilm-i bâtını inkara kalkışmamalıdır.

10-) İlm-i zâhir akıl ile irtibatlı ve beş duyu ile ilgili iken, ilm-i bâtın gönül ve ilhamla ilgilidir.

Belki daha dikkatli bir inceleme ile bu maddeler daha da artırılıp veya azaltılabilir. Ancak sonuç itibarı ile her iki ilim de İslamî ve birbirini tamamlayan, birbirine zıt olmayan iki ilim oldukları bilinmelidir.

Sonuç olarak, sûfiler, Kur'an ve Sünnet'in zâhir manalarını inkar etmez ve zâhir uleması tarafından Kur'an ve Sünnett'en çıkarılan şer'î hükümlerin bağlayıcılığını kabul ederler. Fakat bu zâhir manalar sabit kalmakla beraber, âyet ve hadislerin zâhir manaları altında, herkesçe bilinmeyen, ancak kalbini ibadet, riyazet, mücadele vs. ile nurlandırmış olan bâtın ehli kimselerce bilinebilen bir takım derûni manalarının da olduğunu ifade ederler. Onlara göre, bu derûni manalar, Kur'an ve Sünnet'in hükümlerine aykırı olmamak şartıyla daha sağlam ve saf bilgi ifade eder. Bu da ilhâm ve keşf ile elde edilen bilgilerdir. Akıl da bilgi kaynağıdır; ancak o, duyuyla sınırlı olduğundan bu görülen âlemi bilebilir. Metafizik âlem ise, keşf ve ilham ile tam anlamıyla bilinebilir. Keşf ve ilhâm da, kalbini iman ve ibadetlerle nurlandırmış kimselere Allah tarafından hibe edilen Allah vergisidir.